

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 3, June 2021

www.historystudies.net

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE YÜRÜTÜLEN PAMUK POLİTİKALARININ DOKUMA SANAYİSİ VE KALKINMAYA OLAN ETKİLERİ 1923-1938

*The Effects of Cotton Policies Conducted in the Atatürk Period on Weaving Industry
and Development 1923-1938*

Öğr. Gör. Dr. Ersin Gürdamar

Adıyaman Üniversitesi

egurdamar@adiyaman.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-4714-2087

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 25.01.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 20.04.2021
DOI Number : 10.9737/hist.2021.1016

Atıf – Citation:

Ersin Gürdamar, "Atatürk Dönemi'nde Yürütülen Pamuk Politikalarının Dokuma Sanayisi ve Kalkınmaya Olan Etkileri 1923-1938", *History Studies*, 13/3, June 2021, s. 845-870.

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE YÜRÜTÜLEN PAMUK POLİTİKALARININ DOKUMA SANAYİSİ VE KALKINMAYA OLAN ETKİLERİ 1923-1938

*The Effects of Cotton Policies Conducted in the Atatürk Period on Weaving Industry
and Development 1923-1938*

Öğr. Gör. Dr. Ersin Gürdamar

Öz

Pamuk ve dokumacılık hem Osmanlı Devleti hem de Cumhuriyet yönetimi için stratejik bir üründür. Sanayi İnkılabının ardından Osmanlı'da el tezgahlarının çökmesi ekonomik yapıyı bağımlı bir duruma düşürmüştü. Osmanlı'dan bağımlı ve çökmüş bir ekonomik miras devralan Cumhuriyet yönetimi büyük miktarda ithalata sebep olan bu ürünün hem üretimini hem de işlenmesini zaruri görmekteydi. Bu alandaki ithalatı azaltmak aynı zamanda da ham pamuk ihracatını artırarak ülkeye gelir getirmek dönemin tarım politikaları açısından tamamlayıcı bir durumdu. Bu doğrultuda pamuk ıslah istasyonları açıldı. Yurt dışına öğrenciler gönderildiği gibi yurt dışından da uzmanlar getirildi. Kalite ve standardizasyona yönelik çalışmalar yapıldı. Düzenlenen kongrelerde bu konular etraflıca tartışıldı. Bu çalışmada Atatürk dönemi baz alınarak Türkiye'de pamuk üretimi, ihracatı ve dokumacılık doğrultusundaki ekonomik girişimler ele alınmıştır. Bu alanda devletin kurmuş olduğu pamuk işleri teşkilatının faaliyetleri detaylandırılmıştır. Yine çıkarılan kanun ve yönetmelikler verilerek tamamlayıcı bir bakış açısı sunulmuştur. Aynı zamanda Türkiye ve dünya üretim miktarları da karşılaştırılmıştır. Konu incelenirken arşiv belgeleri, Atatürk'ün söylev ve demeçleri, süreli yayınlar, dönemin araştırma kaynakları, zabıt cerideleri ve gazetelerden faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pamuk, Dokuma, İhracat, Kalkınma, Tarım.

Abstract

Cotton and weaving is a strategic product for both the Ottoman Empire and the Republic administration. The collapse of hand looms in the Ottoman Empire after the Industrial Revolution made the economic structure dependent. The Republic administration which inherited a dependent and collapsed economic legacy from the Ottoman Empire, considered it necessary to produce and process this product, which caused large amounts of imports. Reducing imports in this area and at the same time bringing income to the country by increasing raw cotton exports was a complementary situation in terms of the agricultural policies of the period. In this direction, cotton breeding stations were opened. Students were sent abroad as well as experts from abroad. Studies on quality and standardization were carried out. These issues were thoroughly discussed at congresses. In this study, Atatürk era based on cotton production in Turkey, exports and economic initiatives in the weaving direction is discussed. The activities of the cotton affairs organization established by the state in this field are detailed. Again, a complementary perspective is presented by giving the laws and regulations issued. Archive documents, Atatürk's speeches and statements, periodicals, research resources of the period, parliamentary minutes and newspapers were used while examining the subject.

Keywords: Cotton, Weaving, Export, Development, Agriculture

Giriş

Pamuklu dokuma kumaşlarının giyim-kuşam ve döşemelik olarak çok geniş bir kullanım alanı bulunmaktadır. Osmanlı döneminde pamuk sanayisi iç talebi karşılamaktaydı. Hem pamuk üretimi hem de ticareti hububattan sonra önemli bir alan olarak yerini korumaktaydı. Osmanlı toplumu zaman içerisinde Hint pamuklu ürünlerine rağbet etmiş ve ekonomide bu durumun yarattığı sıkıntılar gözlemlenmeye başlamıştır. Hint pamuklu ürünlerinin Ortadoğu ve Avrupa'da yayılması önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti bu duruma karşı ciddi bir reaksiyon gösteremezken Avrupa'da farklı bir süreç yaşanmıştır. Yün, ipek ve keten dokuma sanayisinin baskısı ile pamuklu ürünlere yasaklar getirilmiş ise de bunun kalıcı bir çözüm olmadığı anlaşılınca yerli pamuk sanayisi teşvik edilerek yaygınlaştırılmıştır.¹

1800'lere kadar Makedonya, İzmir bölgesi, Suriye ve Kıbrıs ham pamuk üretiminde Avrupa'nın ana tedarikçisi konumundaydı. Osmanlı yöneticileri 1846 yılında ABD'den pamuk tohumu ve uzman göndermesini istemişti.² Buna sebep olan olay Osmanlı pamuk sanayisinin 1830'lu yıllardan itibaren çökmeye başlamış ve büyük ölçüde İngiltere'nin kontrolüne girmiş olmasıdır. Osmanlı Devleti, el tezgâhları ile üretim yapmaya devam etmekteydi. İngiliz pamuk sanayisinde ise 1820'lerde devrim başlamış ve 1850'lerde el tezgâhlarının üretimi önemsiz bir düzeye inmişti.³

1847 yılında İstanbul'da bir basma fabrikası açılması kararlaştırılmıştı. Fabrika müdürü Hüsnü Efendi pamuk ziraatında uzman olan Muallim Barutçubaşı Avanes ile görüşmüş ve pamuk ziraatını uygulamalı olarak öğretmek için bir okul açılmasına karar verilmişti. Okul 1850 yılına gelindiğinde İstanbul'da Aya Mama Çiftliğinde açılmıştı.⁴ Yabancı bir uzman yönetiminde faaliyete geçen bu okulun başlangıçta 15 öğrencisi bulunmaktaydı. Ancak bu çaba olumlu neticeler vermemiş ve okulun faaliyetleri 1851 yılında sona ermiştir.⁵

1857'de İngiltere'nin ve Avrupa'nın pamuk tedarikinde ABD'ye olan bağımlılığını azaltabilmek amacıyla Pamuk Tedarik Derneği kuruldu. ABD'de yaşanan iç savaş pamuk tedarikini kesintiye uğratmış ve İngiltere'de birçok atölye durma noktasına gelmişti. Yaşanacak bir işsizliği önleyebilmek amacıyla Ortadoğu ve Türkiye'de pamuk ekimi büyük ölçüde genişletildi.⁶ İngiltere, ABD'de iç savaş ya da köleliğin kaldırılması gibi sebeplerden dolayı pamuk tedarikinde sorunlar yaşamamak amacıyla alternatifler yaratma arayışındaydı. Ayrıca, Rusya'dan pamuğa olan talep Doğu Anadolu üretimini canlandırmaktaydı.⁷

1861 Amerikan İç Savaşı, Osmanlı Devleti için pamuk üretiminde büyük bir fırsat yaratmıştı. 1861 yılında Amerikan ve Mısır pamuğu ile rekabet edebilmek ve üretimi geliştirebilmek amacıyla bir rapor⁸ hazırlandı. Bu rapor doğrultusunda 1862 yılında pamuk üreticilerine bazı teşvikler getirildi. Böylece pamuk üretimi teşvik edildiği gibi kalite artışı da sağlanmış olacaktı.⁹ İngiltere, Türkiye'de yetişen pamuğun miktarının az ve kalitesinin de

¹ Halil İnalçık, "Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere; Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1970-1980 Özel Sayısı, Ağustos 1981 s. 12-13.

² Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, The University of Chicago Press, United States, 1980, s. 233.

³ İnalçık, a.g.m., s. 50.

⁴ *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 91.

⁵ Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 47.

⁶ Issawi, a.g.e., s.234.

⁷ Issawi, a.g.e., s.236.

⁸ "İmparatorluk Pamuk Üretiminin Amerikan ve Mısır Pamuğu ile Rekabet Edememesinin Nedenleri ve Pamuk Üretiminin Geliştirilmesi için Alınabilecek Tedbirler Hakkında Bir Rapor", Bu rapor Meclis-i Meâbir tarafından hazırlanmıştı.

⁹ Güran, a.g.e., s. 52.

düşük olması sebebiyle Osmanlı hükümeti nezdinde ıslah girişimlerinde bulundu. Türkiye'ye uzmanlar gönderdikleri gibi gazetelerde de yayınlar yaptırıldılar.¹⁰ "The Ottoman Financial Association" adlı bir İngiliz şirketi Türkiye'de pamuk ziraatının gelişimine yönelik büyük bir beklenti içindeydi.¹¹ 1863 yılında Türkiye'de pamuk ekimini teşvik etmek amacıyla ithal edilen tohum ve tarım makinelerinin on yıl süreyle gümrük vergisinden muaf tutulacağı ilan edildi.¹²

Amerikan pamuğu yetiştirildiği takdirde Türkiye, Avrupa'ya yakınlığı nedeniyle Amerikan İç Savaşı bitse bile ihracat yapmaya devam edebilirdi. Ancak İngilizlerin teşvikleriyle pamuk yetiştiriciliğinde alınan önlemlerin etkisi bir süre sonra azaldı. Hükümet bu çabaların devamını getirmedi. Bu sebeple 1871 yılına gelindiğinde pamuk üretimi geriledi. Türkiye, tarımsal sermayeyi tamamlamak için kolay kredi sistemine sahip değildi. Ziraat Bankası'nın tarıma destek olmak adına yaptığı faaliyetler yeterli gelmemekteydi.¹³ 1888-1911 yılları arasında Adana bölgesindeki pamuk üretimi %472 oranında artmıştı. İngilizler, 1857-1892 yılları arasında İzmir bölgesinde 2.600.000 dönüm tarım alanı satın almış ve pamuk üretimi gerçekleştirmiştir.¹⁴ Pamuk, özellikle Abdülhamid döneminde Osmanlı'nın önde gelen ihraç kalemlerinden birisine dönüştü. Ziraat Bankası, 1891 yılında ithal ettiği Amerikan pamuk tohumlarını Anadolu'da beş vilayete deneme amaçlı olarak ekmişti. Ancak pamuk fiyatlarında yaşanan düşüşlerin de etkisiyle ekim ve üretim istenilen seviyelere ulaşmadı.¹⁵

İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni ekonomik alanda iyice tahakküm altına almasıyla beraber özellikle ham madde ihracatına yönelik üretim artmıştı. Pamuk ekiminde Adana ve İzmir'de üretim yöntemleri geliştirilmeye çalışıldı. 1863 yılında ileri teknoloji tarım aletleri ithal edilmeye başlanmış ve bu süreçle birlikte Adana'da pamuk üretimi 1888'de 14 bin balya, 1900'de 36 bin balya, 1914'te ise 135 bin balyaya çıkmıştır.¹⁶ 1900 yılında yaşanan pamuk krizi ile birlikte Osmanlı hükümetinin politikası değişti. Pamuğa artan talep fiyatları da arttırdı. Devlet tarafından 1902-1904 yılları arasında Amerikan pamuk tohumları Aydın ve Adana vilayetlerine dağıtıldı. Bu süreçte İstanbul Ticaret Odası çiftçilere pamuğu hububata değiştirerek daha çok kâr elde etmeleri yönünde teşvikte bulunuyordu.¹⁷ Bu esnada Alman Levanten Pamuk şirketi Anadolu'da pamuk üretiminde hakimiyet kurmak amacıyla harekete geçti. Ancak sadece küçük arazileri işleyebilecek kadar etkinlik gösterebilmiş ve İngiltere'nin elindeki büyük tarım yapılan alanlarda söz sahibi olamamıştır.¹⁸ Ancak bu gelişmeler olumlu bir gösterge olmaktan çok uzaktır. Bunlar Osmanlı toplumunun ürününü işleyerek katma değerli bir şekilde değil ham madde olarak satmasını destekleyecek türdendir. Üretilen tarımsal ürünleri işleyecek yerli bir sermaye henüz bulunmamaktadır.

Dokumacılık 19. yy. ortalarına kadar Osmanlı ekonomisinde önemli bir yere sahipken kapitülasyonların kapsam olarak genişlemesi ve Avrupa'da buharlı makinelere dayalı dokuma endüstrisinin gelişmesi Osmanlı Devleti'nin en önemli istihdam ve gelir kapısını büyük ölçüde yaraladı. Türk dokumacılığı, Sanayi Devrimi karşısında var olabilmek için "Feshane" adıyla

¹⁰ *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, s. 120.

¹¹ A. du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, Ankara 1978, s. 121.

¹² Issawi, a.g.e., s.240.

¹³ Issawi, a.g.e., s.243.

¹⁴ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 73.

¹⁵ Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Çev.: Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 229-231.

¹⁶ Ali Sarıkoyuncu- Mehmet Kayıran, *Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Tarım Politikası ve Sonuçları*, ERDEM, Cilt 11, Sayı 31, Ankara 1999, s. 216.; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK, Ankara 1994, s. 33.

¹⁷ Quataert, a.g.e., s. 232.

¹⁸ Lothar Rathmann, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Belge Yayınları, Çev.: Ragıp Zarakolu, İstanbul 2001, s. 109.

bilinen bir tesis kurarak karşılık verdi. 1826 yılında fes kararının alınması ve yeniden düzenlenen ordunun giyim ihtiyacının karşılanması amacıyla bu fabrika kurulmuştu¹⁹. Feshane sahip olduğu dokumacılık geleneğini Cumhuriyet dönemine aktarmış ve 1933 yılında kurulan Sümerbank'ın da temelini oluşturmuştu. 1865 yılında kurulan Filibe Pamuk İpliği ve Dokuma Fabrikası bu doğrultuda yapılan yerli girişimlerden birisiydi²⁰. Cumhuriyet ile birlikte Feshane Sümerbank'a devredildi. 1937 yılında Feshane Mensucat kapatılarak Sümerbank Defterdar fabrikasına dönüştürüldü.

Pamuk, Osmanlı Devleti'nin 1900'lü yıllar itibarı ile en önemli tarımsal ihrac ürünlerinden birisiydi. Ancak ithalatının yarısından fazlasını ise pamuklu ve yünlü tekstil ürünleri oluşturuyordu. Bu ise pamuğu ham madde olarak dışarıya gönderen ve içeriye işlenmiş olarak alan bir cari açık kapısı anlamına gelmekteydi.²¹ İngiltere, 1913 yılına gelindiğinde Türkiye'ye ağırlıklı olarak dokuma ürünleri ihrac etmekteydi. Türkiye'ye ihracatının %59,3'ünü pamuklu kumaşlar, %5,6'sını pamuk ipliği oluşturmaktaydı.²²

Pamuk hem barış hem de savaş dönemlerinde önemini kaybetmeyen ve ülkelerin üzerinde mücadele ettikleri bir üründür. Pamuk dokumacılığı ise genellikle kârlı bir iş olmuştur. İngiltere bu alanda hakimiyet kurarak önemli ölçüde gelir elde etmişti. Uzun yıllar boyunca Amerika'da ve Hindistan'da hakimiyet sürmüştü, ham olarak aldığı pamuğu bu ülkelere işleyerek satmış ve zenginleşmiştir. Samuel Slater adlı bir girişimcinin pamuk ayıklama makinesini İngiltere'nin tüm engellemelerine rağmen Amerika'ya getirip inşa etmesi önemli bir dönüm noktasıydı. Bu anlamda İngiltere'ye bağımlı bulunan Amerika 1800'lerde, Gandhi ise 1930'lu yıllarda ham pamuğu İngiltere'ye satmaktansa onu yerinde dokuyarak maliyeti düşürmeyi planlamışlar ve bu amaçlarında da başarılı olmuşlardır.²³

1906 yılında, inşa edilen Taşkent demiryolu Orta Asya'da pamuk tarımının daha hızlı gelişmesini sağladı. Aynı durum 1920'li yıllarda Özbekistan ve Türkmenistan'da gerçekleşti. Oluşturulması planlanan büyük sanayii bölgesinin içinde bir tekstil sanayisi kuruluyordu. Bu bölgelerde pamuk tarımı ve tekstilin gelişmesi Sovyetleri ithal pamuğa olan bağımlılıktan kurtaracaktı.²⁴ I. Dünya Savaşı birçok ülkenin ekonomisini dağıtmış ancak Mısır, tam tersine bu üründen çok büyük paralar kazanabilmişti. Ancak savaşın bitmesiyle artan zirai ve sanayi faaliyetler sonucunda pamuk üretimi artırılabilmiştir. 1929 Büyük Buhranı ise pamuk fiyatlarını masrafların bile altında kalacak düzeylere düşürmüştü. Bu durum pamuk üretiminin düşmesine ya da sınırlandırılmasına sebep oldu.²⁵

1. Atatürk Dönemi'nde Pamuk Üretimi ile Kalite ve Standardizasyonu Artırmaya Yönelik Faaliyetler

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de başlıca pamuk üretimi Çukurova'da Seyhan, Ceyhan, Tarsus nehirleri ile Ege'de Bakırçay, Gediz ve Menderes nehirlerini kapsayan alanlarda yapılmaktaydı. Yine Sakarya vadisindeki Sakarya ve Porsuk nehirleri sayesinde sulama tesisleri inşa edilerek bu bölgede de pamuk ekimi yapılması düşünülmekteydi. Ancak

¹⁹ Önder Küçükerman, *Türk Giyim Sanayii Tarihindeki Ünlü Fabrika "Feshane" Defterdar Fabrikası*, Sümerbank Yayınları, İstanbul 1988, s. 72.

²⁰ Küçükerman, a.g.e., s. 150.

²¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 20.

²² A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Çev.: Nabi Dinçer, Onur Yayınları, Ankara 1979, s. 68.

²³ Antoine Zischka, *Pamuk İçin Gizli Harp*, Çev.: Hasan Erdiç, Muallim Ahmet Halit Kitap Evi, 1937, s. 34.

²⁴ Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 580, Cilt 2, Ankara 1988, s. 180.

²⁵ Jorj Bayö, Ege, Sakarya ve Adana Pamukçuluğuna Ait Etüt, *Pamuk ve Pamukçuluk Hakkında Raporlar*, Ziraat Vekaleti Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Seri: 4, No:1, Ankara 1936, s. 176.

bu tarz bir hamle için büyük sermayeler gerekmektedir²⁶. Ülke imkanlarının sınırlı olduğu bu dönemde daha çok coğrafyanın sunduklarını kullanarak pamuk üretimi gerçekleştirmek kaçınılmazdı.

1920'li yıllardaki en önemli iki tarımsal ihraç ürünü tütün ve pamuktur. Tütün küçük alanlarda köylüler tarafından üretilebilirken pamuk, makine ve ücretli işçilerle büyük çiftliklerde üretilebilmekteydi. Yine tütün büyük ölçüde dış pazarlara bağımlıyken pamuk ise öncelikli olarak iç tüketimi karşılamayı amaçlıyordu. Pamuk üreticileri aynı zamanda büyük çiftçiler olmaları sebebiyle ürünlerinin ticaretini kendileri yapmışlardır. Küçük ölçekteki pamuk üreticileri ise komisyoncular ile ticaret yaparak ürünlerini satmışlardır. Bu yıllarda pamuk üreticilerinin en çok sıkıntı çektiği konulardan bir tanesi yüksek emele ücretleridir. Ancak pamuk ticari bir ürün olması sebebiyle önemli ölçüde teşvik ve destek görmektedir.²⁷

Cumhuriyet yöneticilerinin kalkınma yolundaki arayışları pamukçuluğun geliştirilmesini zorunlu kılıyordu. Devlet, pamuk üretim ve ticaretinde tekel sahibi olmasa da bu alanın himaye edilip geliştirilmesinde öncü rol oynamıştır. Bu doğrultuda yapılan girişimlerden ilki 1924 yılında Adana'da denemelere başlanmasıdır. Amerika ve Mısır'a yetiştirilmek üzere iki ziraat mühendisi gönderilmiş ve 1925 yılına gelindiğinde ise Adana Tohum Islah İstasyonu kurulmuştur. Doktor Marcus ile Mısır'da eğitim alan Kemal Sezen istasyonda görevlendirilmişlerdir. Bu alanın geliştirilmesinde yabancı uzmanlardan faydalanıldığı gibi yurt dışına öğrenci de gönderilmiştir. Amerika'dan Mr. Clark ile Belçika'dan G. Bailleux getirilmiş ve 1927 yılından sonra üç ziraat mühendisi daha eğitim için Amerika'ya gönderilmiştir.²⁸ 1924 yılının sonlarına doğru pamuk ürününe kaynağı Hindistan olan zararlı haşeratlar bulaşmıştı. Bu haşerenin Adana ve İzmir gibi pamuk tarlalarına bulaşmaması için hükümet 1925 yılında 541 sayılı "*Pamuklara Ârız Olan Haşerat ve Emrâzın İmha ve Tedâvisi ve Tohumların Islâhı Hakkında*" bir kanun çıkarttı. Bu kanun haşerelerin imha edilerek tohumların ıslah edilmesini amaçlamaktaydı.²⁹

1924 yılında Adana'da ilk pamuk kongresi toplanmış, ıslah-üretim ve endüstri konuları ele alınmıştır³⁰. 1924 yılı itibarı ile pamuk üreticileri makineli ziraat politikası ile teşviklerden ve Ziraat Bankası'nın verdiği kredilerden yararlanmış ve devlet desteğiyle bu şekilde üretimlerini önemli ölçüde artırmışlardır.³¹ 1925 Eylül-Aralık ayları arasında Sovyetler Birliği'nden gelen uzman bir ekip komisyon kurarak İzmir ve Adana şehirlerinde pamuk üretim alanlarını incelemiştir. Sovyetler Türk pamukçuluğuna destek olarak kendi sanayisi için alternatif pamuk üretim alanlarını genişletmeye çalışmıştır.³² Türkiye Cumhuriyeti, Lozan'daki gümrük sınırlamalarından kurtulmuş olsa da 1929 Büyük Buhranı başta pamuk olmak üzere tarımsal ihraç ürünlerinin satışını zora sokmuştur.³³ Buhranla birlikte dünyada pamuk fiyatlarında önemli bir düşüş yaşandı.³⁴ Türkiye'de fiyatlar ortalama olarak %50 düzeyinde geriledi.³⁵ 1929 Buhranı'nda tarımsal üretim büyük ölçüde etkilenmişti. Buna rağmen pamuk

²⁶ Suphi Rıza Doğukan, *Türkiye'de Pamuk II, İktisadi Yürüyüşü*, Sayı 30, 1941, s. 8.

²⁷ Oya Silier, *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1981, s. 30-33.

²⁸ Necati Turgay, *Türkiye'de Pamuk*, Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, Ankara, 1947, s. 9.

²⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 2, Cilt 12, Birleşim 34, 08.01.1925, s. 59.; Resmî Gazete, Sayı 83, 25.01.1925, s. 1-2.

³⁰ Nadir Yurtoğlu, *Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Pamuk Yetiştiriciliği ve Pamuk Politikası (1923-1938)*, Tarih Araştırmaları Dergisi, Yıl 2020, Cilt 39, Sayı 68, s. 537.

³¹ Silier, a.g.e., s. 27.

³² Y. N. Rozaliyev, *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, Çev.: Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1978, s. 176.

³³ Yakup Kepenek-Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul 2001, s. 510.

³⁴ Roger Owen-Şevket Pamuk, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, Çev.: Ayşe Edime, İstanbul 2002, s. 57.

³⁵ Pamuk, a.g.e., s. 173.

üreticilerine verilen devlet desteği sayesinde büyük çiftçiler küçük ölçekteki üreticiler kadar etkilenmemişlerdir.³⁶

Pamuk 1930'lu yıllarda da Türkiye ekonomisi için önemli bir ürün olma durumunu korumuştur.³⁷ Hükümet 1934 yılında Nazilli'de bir pamuk istasyonu kurmuş ve Amerika'dan getirilen çeşitli tohumlar denenerak yedi türlü ürün elde edilmiştir. Bu "Akala" denen cins Ege bölgesi üreticilerine dağıtılmıştır. 1936 yılında dağıtılan bu tohumlar zaman içerisinde yerli tohumların yerini almıştır. Akala cinsi pamuklar yerli olanlara göre daha kaliteli olduğu için ihracat açısından büyük bir avantaja sahiptirler. Ayrıca Nazilli fabrikasının verimi bu pamuğu kullanmaya başladıktan sonra daha da artmıştır. Akala pamuğu Ege, Marmara ve Akdeniz bölgelerinde de yaygınlaşmıştı. Akala pamuğu neredeyse %100 kâr getirirken yerli pamuk sadece maliyetini çıkarmaktaydı. Pamuk üretiminin kârlı bir alana dönüşerek "Beyaz Altın" tabirini kazanmasında istasyonların da büyük payı bulunmaktaydı. İstasyon, pamuk bölgelerine ekim makinesiyle çapa makineleri dağıttığı gibi sulama ve toplama usullerini de öğreterek maliyetleri düşürmekteydi.³⁸

Yeni kurulacak pamuk dokuma sanayisi için Amerika'dan tohumların üretilmesinde kullanılmak üzere aletler alınmıştır.³⁹ 1933 yılında kurulacak olan dokuma fabrikalarının pamuk ihtiyaçlarının ülke içinden sağlanması amacıyla Amerika'dan yüksek kalitede Akala tohumu getirilmiştir.⁴⁰ Nazilli'de kurulan Pamuk İslah İstasyonu tarafından Amerika'dan bir çırçır tezgâhı alınmıştır.⁴¹ Kurulacak dokuma fabrikalarının ihtiyaçlarını yüksek kaliteli pamuklardan karşılamak dokuma sanayisi için bir zorunluluktur. Bu amaçla "Cleveland"⁴² türü pamuk üretebilmek amacıyla Adana bölgesindeki üretme alanı kiralama yoluyla genişletilmiş, gerekli ziraat ve makine aletleri de alınmıştır.⁴³ Arşiv belgeleri göstermektedir ki ülkenin sınırlı kaynaklarına rağmen yüksek kaliteli pamuk üretebilmek için devlet hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır.

1934-38 Arası Beş Yıllık Programına göre pamuklu dokuma alanına 18.538 lira sermaye yatırımı yapılması planlanmıştır.⁴⁴ 1934 yılında açılan pamuk istasyonu ve 1937 yılında açılan iplik, dokuma ve basma fabrikası, Adana'dan sonra en çok ürün yetiştiren bölgenin Ege bölgesi olmasında birinci derecede rol oynamıştır. Üretici uzun yıllar boyunca ürününü araçların elinden kurtaramamış ve emeğinin karşılığını alamamıştı. Nazilli fabrikası ürünü doğrudan üreticiden almak yoluyla çiftçiyi kollamaktaydı. Yine İzmir Üzüm, İncir, Pamuk Tarım Kooperatifi ile İzmir Kooperatif Satış Birliği malların değerinden satılması için çok çaba harcamışlardır.⁴⁵

Ülkede pamuk üretimine özel olarak önem verilmiş ve bu doğrultuda çeşitli bölgelere istasyonlar açılmıştı. Bunlar Adana, Eskişehir, Malatya ve Nazilli istasyonlarıdır. Nazilli istasyonu Ege bölgesine uyumlu Akala tohumunu artırıp dağıttığı gibi üreticilere maliyet fiyatlarının nasıl düşürüleceğini de öğretmiştir. Nazilli İstasyonu'nun başına Amerika'da

³⁶ Silier, a.g.e., s. 59.

³⁷ Silier, a.g.e., s. 84.

³⁸ Aslan Tufan, Beyaz Altın, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 20, 1940, s. 1.

³⁹ BCA, KDB 1928-, 030.18.01.02/39.63.13, 12.09.1933.

⁴⁰ BCA, KDB 1928-, 030.18.01.02/41.92.5, 30.12.1933.

⁴¹ BCA, KDB 1928-, 030.18.01.02/42.6.1, 04.02.1934.

⁴² Bu pamuk türü Akala cinsine göre daha az su ister. 100 kiloluk çekirdekli pamuğundan yaklaşık 32-34 kilo saf pamuk alınabilir. Susuzluğa dayanıklı olması sebebiyle özellikle Adana bölgesinde tercih edilmiştir.

⁴³ BCA, KDB 1928-, 030.18.01.02/45.39.17, 02.06.1934.

⁴⁴ Rozaliyev, a.g.e., s. 159.

⁴⁵ Aslan Tufan, Pamuk ve Ege Çiftçisi, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 21, 1940, s. 1.

ziraat eğitimi almış olan Celâl İğriboz getirilmiş ve bu bölgenin pamukçuluğunu geliştirme işi kendisine verilmiştir.⁴⁶

Ziraat Bakanlığı, 1934 yılında Malatya ve Elâzığ illerinde pamuk yetiştirilmesinin ne dereceye kadar mümkün olduğunun araştırılması için faaliyetlere girişmişti. Amaç dokuma fabrikalarının ihtiyaç duyduğu kaliteli pamuğu ülke içerisinde üretilebilirdi. Bu şehirlerdeki yağışlar ve sulama sistemleri her ne kadar yeterli olmasa da kurulması planlanan ıslah istasyonları ile sulama alanında alınacak tedbirler sayesinde pamuk üretimi artırılmaya çalışılıyordu.⁴⁷

Pamuk üretiminden istenilen verimin alınabilmesi için kaliteli tohum vazgeçilmez bir unsurdu. Türkiye Cumhuriyeti 1935 yılında pamuk işlerinde incelemeler yapmak ve üretim sahalarını görmek üzere Nazilli Pamuk İstasyon uzmanı Celal Bey'i Rusya'ya göndermişti.⁴⁸ Türkiye'de yüksek nitelikli pamuk yetiştirmek için Ege bölgesindeki Nazilli Pamuk Tohum Üretme Çiftliği'ne gerekli olan 2000 kilo ve Sakarya bölgesinde yapılacak denemelerde kullanılmak üzere Eskişehir Tohum İslah İstasyonu'na gerekli olan 1120 kilo "Akala" pamuk tohumunun Amerika'dan satın alınmasıyla ilgili istasyonlara izin ve dövizleri sağlanmıştı.⁴⁹ 1936 yılında pamuk yetiştirebilmek amacıyla bir yıldır yapılan etüt ve denemelerden sonra Trakya Genel Müfettişi Kazım Dirik, Başbakan İsmet İnönü'ye sunduğu raporda Trakya'nın pamuk ekimine çok uygun ve halkın da az çok bilgili olduğunu belirtmekteydi. Aynı zamanda Yunanistan ve Bulgaristan'daki pamuk üretiminin sürekli olarak artması Trakya'nın da bu ürünü yetiştireceğine olan inancı arttırmaktaydı.⁵⁰

27 Ocak 1936 tarihinde çıkarılan 2903 sayılı Pamuk İslah Kanunu ile belirli bir bölgede açık kozalı pamuk çeşitlerinden sadece bir tanesinin ekilmesi için izin verilmiştir. Dokuma fabrikalarının ve ihracat piyasalarının istediği kalitede pamuk yetiştirmek amacıyla İktisat ve Ziraat Bakanlıklarının kararıyla açık kozalı pamuk çeşitlerini belirlemek ve diğerlerini yasaklamak bu kanun kapsamına alınmıştır.⁵¹

Pamuğun Türkiye ekonomisi için sahip olduğu önem göz önüne alınarak 4 Haziran 1937 tarihinde kabul edilen ve 14 Haziran 1937 tarihinde yayınlanan⁵² 3203 sayılı Ziraat Bakanlığı Vazife ve Teşkilat Kanunu'nun 8. maddesi ile pamuk işleri bakanlığa bağlı bir müdürlüğe aktarılmıştır.⁵³ Pamuk işleri ile ilgilenen müdürlük pamukların ıslahı, ekim alanlarının genişletilmesi ve maliyet fiyatlarının azaltılması gibi konularda görevlendirildi. Bu teşkilat özellikle 2903 sayılı Kanunun uygulanmasında büyük başarı sağladı. Tohum işi Osmanlı Devleti zamanında da önemli bir konuydu. Özellikle Amerika ve Mısır'dan pamuk tohumları getirilmekteydi. Ancak bu tohumlar iklim ve toprak gibi etmenler dikkate alınmadan rastgele ekildiği için zamanla bozulmaktaydı. Cumhuriyet yönetimi ise tohumculuk meselesini rasyonel bir anlayışla ele alarak verimi artırmayı başarabilmiştir.⁵⁴

Bu dönemde Amerika'dan olduğu gibi Sovyet Rusya'dan da saf tohum ithal edilmiştir. Gösterilen çabaların da etkisiyle 1937 yılına gelindiğinde Iğdır pamuklarının üretimi 2,5 milyon kiloya ulaşmıştır. Iğdır Satış Kooperatifinin kurulmasının da etkisiyle pamuğun kalitesi ve üretimi önceki yıllara göre artış göstermişti. Devlet tarafından 500 bin lira

⁴⁶ Ekrem Yazman, Nazilli Pamuk İstasyonu, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 21, 1940, s. 5.

⁴⁷ Prf. Clark, Malatya ve Elaziz Vilayetlerinde Pamuk Yetiştirilmesi İmkânları, *Ziraat Vekaleti Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü Neşriyatı*, Seri: 4, No:1, Ankara 1936, s. 71.

⁴⁸ BCA, KDB 1928-, 030.18.01.02/58.74.16, 25.09.1935.

⁴⁹ BCA, KDB 1928-, 030.18.01.02/51.3.16, 15.01.1935.

⁵⁰ BCA, MGM, 030.10.0.0/185.276.8, 30.11.1936.

⁵¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 5, Cilt 8, Birleşim 32, 27.01.1936, s. 153-154.

⁵² *Resmî Gazete*, Sayı 3630, 14.06.1937, s. 8287-8289.

⁵³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 5, Cilt 19, Birleşim 71, 04.06.1937, s. 73.

⁵⁴ Turgay, a.g.e., s. 61.

harcanarak Aras nehri üzerindeki Serdarabad Barajı'ndan Sürmeli çukuru pamuk üreticilerinin azami derecede faydalanması için teşebbüse geçilmişti. Böylece yakın bir gelecekte bu bölge hem milli fabrikaların ihtiyaç duyduğu pamuğu karşılayabilecek hem de ihracat yapabilecekti.⁵⁵

Pamuk üretimi ağırlıklı olarak Ege ve Çukurova bölgelerinde yapılmakla birlikte toplamda 33 vilayeti kapsamaktaydı. Bununla birlikte pamuk üretim alanları sürekli artırılmakta ve çiftçide de buna dair istek bulunmaktaydı. Pamuk üretiminde verimlilik sadece üretim yapılan alanlar üzerinden belirlenemez. 1937 verilerine göre Türkiye'de dekardan 20 kilo mahsul alınabilirken, Mısır dekardan 50 kilo mahsul alabilmekteydi. Pamuk üretiminde verimliliği belirleyen iklim şartları, ziraat şekli, sulama yöntemleri, tohum cinsi gibi temel unsurlardır. Sulama yöntemi Türkiye'de yağışlara bağlı gerçekleştiği için üretimde zaman zaman ciddi dalgalanmalar yaşanmıştır. Pamuk üretiminde yağışlara ek olarak özellikle nehirlerden faydalanarak sulama kanallarının yapılması ve bu sayede üretimin belirli bir seviyeye getirilerek Türkiye'nin dışa bağımlılığının azaltılması düşünülmüş ancak bu iş için gereken büyük sermayeler oluşturulamamıştır.⁵⁶

1938 yılında toplanan Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresinde de pamuk ile ilgili görüşmeler gerçekleştirilmiş ve 1931 Ziraat Kongresini tamamlayan yeni kararlar alınmıştır. Buna göre ziraat usullerini ıslah etmek, makine kullanılmasını teşvik etmek sulama ile pamuk ziraatını teşvik etmek, hastalıklarla mücadele etmek ve ıslah kurumlarının faaliyetlerini artırmak gibi tedbirlerle kaliteli pamuk yetiştirilmelidir. Bunlara ek olarak sulama ve kurutma işleri düzenlenmeli, hükümete ait araziler çiftçilere dağıtılmalı, fabrika ve antrepolar ıslah edilerek standardize edilmeli, nakliye ucuzlatılmalı ve Türk pamukları dünyadaki fiyat değişimlerinden korunmalıdır. Bütün bu arayışların sonucunda pamuk ziraatı belirli ölçülerde gelişme göstermiştir. Yerli tohum yerine daha verimli Akala ve Cleveland cinsi tohumlar yaygınlaştırılmıştır.⁵⁷

Tohumculuk pamuk işinde çok belirleyici olduğu için bu alandaki geliştirme çalışmaları da aralıksız olarak devam etmiştir. 1939 yılında Amerika'dan yeniden Cleveland ve Akala tohumları getirilerek tohumlar iyileştirilmeye çalışılmıştır. Yeni getirilen Akala tohumlarının daha elverişli olduğunun anlaşılması üzerine 1940 yılında Çukurova'da üretimine başlanmıştır.⁵⁸

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin 1925-1938 yılları arasındaki pamuk ekim alanları, üretimi ve elde edilen verimler gösterilmektedir. 1929 Büyük Buhranının olumsuz etkileri görülse de bu sorun aşılmış ve üretim artırabilmiştir.

⁵⁵ BCA, MGM, 030.10.0.0/168.166.10, 21.10.1938.

⁵⁶ Suphi Rıza Doğukan, Türkiye'de Pamuk II, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 30, 1941, s. 8.

⁵⁷ Suphi Rıza Doğukan, Türkiye'de Pamuk IV, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 33, 1941, s. 13.

⁵⁸ Turgay, a.g.e., s. 11.

Tablo 1 Türkiye'nin 1925-1938 Yıllarına Ait Pamuk İstatistikleri

Yıllar	Ekim Alanı (Hektar)	Üretim (Ton)	Verim (Kg/ha)
1925	173.951	76.011	437
1926	46.201	27.342	592
1927	99.128	38.905	392
1928	177.542	76.110	429
1929	184.979	63.556	344
1930	275.385	51.435	187
1931	216.740	61.746	285
1932	155.651	19.579	126
1933	161.632	27.791	172
1934	196.719	37.762	192
1935	210.602	52.228	248
1936	253.663	51.068	201
1937	308.574	67.185	218
1938	275.249	64.731	235

Kaynak: İstatistik Göstergeler 1923-2011, 1926

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla 1925 yılında sahip olunan üretim miktarı 1926'da yaklaşık %70 oranında azalmış, 1927 yılında ise %50'lik bir artış göstermiştir. 1928 yılında ise 1925 yılı miktarına ulaşmıştır. Bu durum pamuk üretiminde sulamanın doğa olaylarına bağlı olması ve sulama teknolojilerinin uygulanamıyor olmasıyla alakalıdır. Ancak 1932 yılında meydana gelen azalma ise 1929 Buhran'ına bağlı olarak gerçekleşmiş ve üretim alanları ekonomik sebeplerle küçülmüştür. Bununla birlikte 1934 yılından itibaren üretim kademeli olarak artmaya başlamıştır.

1936 yılında Başbakan İsmet İnönü, Nazilli ve İzmir'de bulunan pamuk üreticileri ile görüşmüş ve onların sorunlarını dinlemiştir. Toplanacak olan kişilerin büyük arazi sahibi, küçük arazi sahibi, kiracı veya ortakçı gibi çeşitli sınıfta çiftçilerden oluşmasını özellikle talep etmiştir.⁵⁹ Nazilli halkevinde üreticilerle gerçekleşen görüşmede pamukçuluğun geliştirilmesine ve maliyet fiyatlarının düşürülmesine yönelik eğilimler söz konusuydu. İnönü'ye göre üreticiye modern tarım yöntemleri ile ilgili destek verilmeli, işçi sorunu çözülmeli ve kooperatifler genişletilmeliydi⁶⁰.

⁵⁹ BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü, 030.10.0.0/13.76.3, 16.10.1936.

⁶⁰ Yurtoğlu, a.g.m., s. 522.

1937 yılına gelindiğinde Iğdır pamuklarının ıslah edilmesi, üretimin artırılması ve masrafların azaltılması çarelerini aramak üzere oraya bir uzman gönderilmiş ve pamuk işleriyle düzenli olarak uğraşmak ve etütleri halka paylaşmak için de bir memur tayin edilmiştir. Iğdır Ovası'nda sulama meselesi ise yapılacak olan bir yarma ve tünel aracılığıyla meydana getirilecek bir sulama tesisatı ile sağlanacaktı. Iğdır pamukları Doğu bölgesinin belli başlı üretim maddelerinden birisiydi. Bu bölge pamukları sadece Rusya'ya satılmaktaydı. Ancak Iğdır pamuklarını önemli bir piyasa olan İstanbul'a sevk etmek mümkün olursa Ruslara düşük fiyatla satmak mecburiyeti ortadan kalkmış olacaktı. Iğdır pamuğunu İstanbul'a nakledebilmek, satış kooperatif ve birliği kurulması ve Doğu'da bir iplik fabrikası teşkil edilmesi yönünde teşebbüsler düşünülmekteydi. Bu fikirleri gerçekleştirebilmek ve üretimi artırabilmek için ise sulama işini çözebilmek ve Serdarabad barajından faydalanmak kaçınılmazdı.⁶¹

Bu yıllarda pamuk stratejik bir ürün olma özelliğine de sahiptir. Nafia (Bayındırlık) Bakanlığı'nın alacağı 17 milyon lira değerinde vagon ve şimendifer gibi ürünlerin karşılığının pamukla ödenmesi uygun görülmüştür. Bu ticaretle uğraşan Habib Edib Törehan'ın yaptığı teklif uygun görülmüştür. Habib Edib, her sene İzmir'den 1 milyon liralık yaptığı alımlarına Iğdır pamuklarını da eklemiştir. Bu alımlarda Iğdır Pamuk Kooperatifi çok etkili olmuştur.⁶²

Iğdır'daki iktisadi oluşumları el altından propaganda ile engellemeye çalışan komisyoncuların faaliyetleri fark edilince Üçüncü Genel Müfettişi Tahsin Uzer, üreticilere bir beyanname göndermiştir. Buna göre Cumhuriyet ve Atatürk inkılâplarının çiftçileri refaha ulaştırmaya çalıştığını, oluşturulan birlik ve kooperatif gibi yapıları halkın gözü gibi koruması gerektiğini, Iğdır Barajı'nın yapılarak köylülere destek olunmaya çalışıldığını ve hükümetçe her türlü fedakarlığın yapılacağı belirtilmiştir.⁶³

2. Pamuk İhracat ve İthalatına İlişkin Sayısal Veriler

Pamuk ihracatında zaman içerisinde değişimler gerçekleşmiştir. 1933 yılına kadar Türkiye'nin ihracatında birinci derecede Sovyet Rusya, İtalya, Fransa, İngiltere, Yunanistan ve ikinci derecede Almanya, İspanya, Belçika, Hollanda ve Bulgaristan yer alırken 1933 yılından sonra Sovyet Rusya, Almanya, Japonya'nın lehine ve diğer ülkelerin aleyhinde bir gelişim söz konusudur.⁶⁴

1938 yılı ihracat gelirleri içerisinde pamuk 10.228.000 lira gelir ile toplam ihracatın %7,06'sını karşılamaktaydı.⁶⁵ Bu gelirin %98'i ham pamuk ihracatından elde edilmekteydi.⁶⁶ Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin pamuk ihracatının toplam ihracat içerisindeki oranı gösterilmektedir. Tablodaki dalgalanmalar ve düşüşlere dikkat edilirse pamuk ticaretinden henüz istenilen sonuçların alınmadığı anlaşılmaktadır. Bunda 1929 Büyük Buhranının etkisi büyüktür.

⁶¹ BCA, MGM, 030.10.0.0/185.276.9, 18.02.1937.

⁶² BCA, MGM, 030.10.0.0/162.135.4, 21.10.1938.

⁶³ BCA, MGM, 030.10.0.0/71.468.3, 28.12.1938.

⁶⁴ BCA, MGM, 030.10.0.0/162.134.1, 31.12.1938.

⁶⁵ Selim Sabit Aykut, *İktisadi ve İctimai Türkiye*, Ankara 1944, s. 30.

⁶⁶ Aykut, a.g.e., 34.

Tablo 2 Türkiye'nin 1930-1938 Yıllarındaki Pamuk İhracat Gelirlerinin Toplam İhracata Oranı

Yıllar	Lira	Toplam İhracat İçerisindeki Oranı
1930	16.653.000	11.00
1931	7.403.000	5.82
1932	3.216.000	3.17
1933	1.701.000	1.77
1934	5.225.000	5.67
1935	6.783.000	7.08
1936	9.485.000	8.06
1937	5.481.000	3.97
1938	10.228.000	7.06

Kaynak: Selim Sabit Aykut, İktisadi ve İçtimai Türkiye, Ankara 1944,

Tabloya göre 1929 Buhranı Türkiye'nin pamuk ihracatını olumsuz etkiledi. Pamuktan elde edilen gelirlerde büyük bir kayba sebep oldu. Pamuk, Türkiye ekonomisi açısından önemli bir ihracat ürünüdür. 1930-38 yılları baz alındığında genel ihracat içerisindeki oranı ortalama %5 civarındadır. 1933 yılında hem üretimde büyük bir düşüş yaşanmış hem de ihracatın azalmasına bağlı olarak ciddi bir gelir kaybı yaşanmıştır. Bu durumun yaşanmasına sebep olan olay pamuk üretiminde meydana gelen rekoltenin aşırı miktarlardaki değişimidir. 1936 yılında ortalama 22 bin ton olan üretim 1937 yılında 11 bin tona düşmüş, 1938 yılında ise 26 bin tona yükselmiştir. Bu kadar büyük artış ve eksilmeler beraberinde ihracat miktarlarını ve elde edilen gelirleri de etkilemekteydi. Türkiye'den pamuk almakta olan Almanya, İtalya, Fransa, İngiltere, Rusya ve Yunanistan gibi belli başlı ülkelerin bu durumda ihtiyaçlarını farklı yerlerden temin etmeye çalışması ise kaçınılmazdı.⁶⁷

1936-37 mevsiminde zamansız yağmurlar sebebiyle rekolte az olmuş ve ürünün kalitesi de düşük olmuştu. Ancak 1937-38 mevsiminde hava şartları uygun olunca ürünün miktar ve kalitesi de artmıştır. Bu durum pamuk üretimindeki dalgalanmaların da temel sebebidir.⁶⁸ Pamuk piyasası, mevsim başlangıcından 1937 yılının ocak ayına kadar dünyadaki aşırı üretime bağlı olarak ihracat imkânlarının az olmasından dolayı sakin geçmiş, fiyatlar ise önemli ölçüde düşmüştür. 1938 yılının başından itibaren ise fiyatların yükselme yönündeki eğilimi ve alınan tedbirlerden sonra dış talep artmış ve Japonya, İtalya, Romanya, Çekoslovakya ve Polonya'ya yapılan ihracat artırılmış ve fiyatların yükselmesiyle beraber pamuk piyasası rahat bir nefes alabilmiştir.⁶⁹

1938-39 mevsiminde dünya pamuk üretimi az olsa da önceki seneden kalan stoklar sebebiyle fiyatlar düşük bir seviyede seyretmiştir. Türkiye'de bu mevsimde üretimin az

⁶⁷ Şevket Kaya, *Türkiye Harici Ticaret 1930-38*, İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul 1941, s. 96.

⁶⁸ 1937-1938 İhracat Mevsiminde Dış Ticaretimizin ve İhracat Maddelerimizin Vaziyeti Hakkında Rapor, İktisat Vekaleti Türkofis, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1938, s. 48.

⁶⁹ 1937-1938 İhracat Mevsiminde Dış Ticaretimizin ve İhracat Maddelerimizin Vaziyeti Hakkında Rapor, İktisat Vekaleti Türkofis, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1938, s. 20.

olması, iç sanayinin artan pamuk ihtiyacı ve ihracat için alınan tedbirler, piyasayı sağlamlaştırmıştır. Düşük düzeylerden başlayan fiyatlar kademeli olarak artmıştır. 1938-39 yılında Almanya başta olmak üzere İtalya, Romanya, Çekoslovakya ve Macaristan'a pamuk ihraç edilmiştir.⁷⁰ Hükümetin aldığı tedbirler ve uluslararası piyasalardaki genişlemeler de bu durumda rol oynamıştır⁷¹.

Aşağıdaki tabloda Türkiye'nin 1923-37 yılları arasında pamuk ipliği, pamuk dokuma ve pamuktan üretilen eşyalara ödediği miktarlar lira cinsinden gösterilmiştir.

Tablo 3 Türkiye'nin 1923-37 Yılları Arasındaki Pamuklu İthalatı

Yıllar	Lira
1923	53.895.000
1924	63.543.000
1925	74.268.000
1926	72.421.000
1927	51.005.000
1928	52.482.000
1929	59.995.000
1930	32.264.000
1931	33.159.000
1932	20.557.000
1933	18.833.000
1934	17.167.000
1935	20.148.000
1936	22.174.000
1937	22.616.000

Kaynak: İktisadi Yürüyüş, Sayı 29.

Tabloya göre Türkiye 1923'te pamuklu ürünler için ödediği miktarı 1937'de yaklaşık olarak üçte bir oranında düşürmeyi başarabilmiştir. Türkiye'nin kendi kendine yeterli bir ülke olabilme ve artı ürününü koruyabilme çabası açısından pamuğun stratejik önemi bu alanın her anlamda geliştirilmesini kaçınılmaz kılmaktaydı. Bu tablo uygulanan tarım politikalarının henüz arzu edilen noktaya gelmese de doğru yolda olduğunu göstermekteydi.

⁷⁰ 1938-1939 İhracat Mevsiminde Dış Ticaretimizin ve İhracat Maddelerimizin Vaziyeti Hakkında Rapor, İktisat Vekaleti Türkofis, Zerbamat Basımevi, Ankara 1939, s. 48-49.

⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 25, Birleşim 64, 23.05.1938, s. 130.

Pamuk ziraatının gelişip ilerlemesini sağlayan bir diğer konu da fiyat meselesidir. Üretimin artarak süreklilik kazanması için fiyatların üreticiyi teşvik edecek noktada bulunması gerekmektedir. Bu doğrultuda tekel ürünlerinde olduğu gibi devletin fiyatlara müdahale etmesini ve yerli fabrikaların düzenleyici bir rol oynamasını gerekli gören görüşler de mevcuttu. Türkiye’de üretilen pamukların yaklaşık 180.000 balyası fabrika ve tezgahlarda dokunurken bir o kadar pamuk da ihraç edilmekteydi.⁷²

1929-1940 yılları arasında pamuklu kumaş üretimi devlet fabrikalarının katkısıyla 7 kat arttı. Devlet tekstil fabrikaları pamuk üreticilerini üretim kapasitesiyle desteklemiş oluyordu.⁷³ Türkiye’nin pamuklu mallar ithalatı 1930 yılında 28,5 milyon, 1934 yılında 13,6 milyon 1938 yılında ise 17,3 milyon lira iken, pamuk ihracatı 1930’da 16,7 milyon, 1934’te 5,2 milyon, 1938’de ise 10,2 milyon olmuştur.⁷⁴ Türkiye’nin 1923-1939 yılları arasındaki pamuklu ithalatına ödediği para büyük ölçüde azalmıştı.⁷⁵ Yürütülen kalite ve standardizasyon çalışmalarının elde edilen bu sonuçlardaki payı oldukça büyüktü.

3. Pamuk ve Pamuklu Dokuma Politikaları

Millî Mücadele esnasında gerçekleştirilen I. İktisat Kongresi’nde işçi grubunun hazırlamış olduğu iktisat esaslarının 29. maddesine göre birinci derecede ihracat maddesi olan pamuğun işlenmediği sürece yurt dışına satılmasının yasaklanması, aksi takdirde ağır bir vergiye tabi tutulması istenmekteydi.⁷⁶ Millî Mücadele yıllarında Ankara hükümetinin kontrolünde gerçek anlamda bir sanayi sadece Adana bölgesinde mevcuttu. Bu bölgede pamuğa dayalı bir sanayi mevcuttu. Bu sanayi bölgesinde 5 bin civarında işçi çalışmaktaydı. Üretim 1921 yılında 15 bin balyaya düşmüş ve fabrikalar ise el değiştirmişti. Üretimin durma noktasına gelmesi hem Millî Mücadele hem de geçim kaynaklarını bu üründen sağlayanlar için büyük dezavantajlar yaratmıştı. 1923 yılı ile birlikte üretim artmaya başlamış ve fabrikalar tekrar faaliyete girmiştir.⁷⁷ Mustafa Kemal Atatürk, 16 Mart 1923 tarihinde Adana’da çiftçilere uzun bir konuşma yapmış ve pamuk ile ilgili de önemli bilgiler vermiştir. Türkiye ile Mısır arasındaki pamuk potansiyelini karşılaştırmış ve bağımsız bir ekonomi politikasıyla Adana’nın bile tek başına Mısır ile rekabet edebileceğini belirtmiştir.⁷⁸

1924 yılı itibarı ile İtalya, Türkiye’nin ticari hayatında etkili oldu. Bunun sebebi mübadeleyle ayrılan Rum tüccarların Trieste’ye yerleşerek bu ticareti devam ettirmek istemeleriydi. İtalyanlar aynı zamanda Çukurova’daki pamuk üretiminin ticari denetimini ele geçirmek ve Türkiye’nin pamuklu kumaş ithalatını kendisine bağlamak için çaba sarfetmekteydi.⁷⁹ Trieste kökenli bir pamuklu kumaş firması olan İtalyan Sicmat Şirketi 1924 yılında Adana’da bir şube açtı. Bu şirket birkaç yıl içerisinde Adana ve Mersin bölgesinde pamuk ticaretini tekeline aldı. Üretim üzerinde denetim kurarak Çukurova bölgesini Trieste fabrikalarının etkinlik alanına dönüştürdü.⁸⁰

Türkiye 1925 Aralık ayında pamuk tarımı üzerinde incelemelerde bulunmak amacıyla Sovyet Pamuk Komisyonunu ülkeye davet etmişti. Komisyona göre tarım işçileri pamuk

⁷² Suphi Rıza Doğukan, Türkiye’de Pamuk III, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 31, 1941, s. 11.

⁷³ Tezel, a.g.e., s. 232.

⁷⁴ Max Weston Thornburg, *Türkiye Nasıl Yükselir*, Çev.: Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1949, s. 250.

⁷⁵ Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986, s. 63.

⁷⁶ A. Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir Haberler, Belgeler, Yorumlar*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara 1997, s. 361.

⁷⁷ Eldem, a.g.e., s. 173.

⁷⁸ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları:1, 5. Baskı, Ankara 2006, s. 123.

⁷⁹ Tezel, a.g.e., s. 150.

⁸⁰ Tezel, a.g.e., s. 179.

üretimine katkı sunuyor ve yüksek ücretli bir şekilde istihdam ediliyorlardı.⁸¹ 1927 yılında yıllık üretim gücü 450 bin metre pamuklu dokumaya ulaşan 11 tekstil fabrikası bulunmaktaydı.⁸²

Türkiye Cumhuriyeti 1930'lu yıllara geldiğinde pamuk sanayisini inşa etmek ve dokumacılık alanında kendi kendisine yeterli bir ülke haline gelebilmek amacıyla birtakım girişimlerde bulunmaktaydı. Cumhuriyet öncesinde el tekniği ile dokuma yapan işletmelerin yerine ileri teknolojiye sahip fabrikalar devlet eliyle kurulmaktaydı. Türkiye'de pamuk sanayisinin gelişebilmesi için pamuk ziraatında da büyük bir dönüşüm gerekmektedir.⁸³ Pamuk üretimi salt çiftçi, tüccar ve ihracat geliri anlamında değil istihdam anlamında da önemli bir role sahipti. Doğu illerinden Adana ve İzmir çevrelerine pamuk toplamak için her yıl yaklaşık olarak 100 bin mevsimlik işçi gitmekteydi.⁸⁴ Özellikle Adana ve bölgesinde rekolteye göre 20.000-50.000 arası işçiye ihtiyaç duyulurken bunun sadece 10.000 kadarı Adana'dan temin edilebilmekte, kalanı ise mevsimlik işçiler yoluyla karşılanabilmekteydi. Bu durum kalifiye işçi sorununu da beraberinde getirmekteydi. Bunun için düşünülen çözümlerden birisi yerleşik ziraat işçi sayısını artırmak, bir diğeri de dışarıdan gelen ziraat işçilerini pamuk işçiliği üzerinde eğitmektir. O dönemde bu çözümlerden ilkinin devletin, ikincisinin ise üreticilerin yapabileceği dile getirilmekteydi.⁸⁵

Dokumacılık alanında dönüşümün gerçekleşmesi için pamuk sanayisi ile ziraatının birbirlerinin çıkarlarını kollaması ve ortak bir payda da buluşmaları gerekmektedir. Öncelikle üreticilerin makul kabul edilebilecek kârlar talep etmeleri pamuk sanayisi için çok gerekli bir koşuldur. Üreticilerinin zarar etmesi gibi ürünleri için yüksek fiyatlar talep etmeleri de pamuk sanayisinin gelişmesini engelleyebilirdi.⁸⁶ Kadrocuların tabiri ile hem ucuz hem kazançlı pamuk en önemli ilke olmalıydı.

Pamuk, 1930 Yılı Programına göre her açıdan üstüne düşülmesi gereken bir alan olarak kabul edilmekteydi.⁸⁷ İsmet Paşa, 1930 yılında Sivas Demiryolları'nın açılışında yaptığı konuşmasında dokuma sanayisini korumak zorunda olduklarını açıklamaktadır. Pamuğun ham madde olarak ihraç edildikten sonra dokunmuş ithal gömlekleri ateş pahasına giymeyi bir bela olarak tanımlamış ve ekmeği kurtardığımız gibi gömleği de kurtaracağız diyerek bu alandaki politikalarını ortaya koymuştur.⁸⁸ Pamuğun dokunarak katma değerinin artırılabilmesi için gümrük himayesine başvurulması şeklindeki görüşler mecliste sıklıkla dile getirilmekteydi.⁸⁹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında pamuk ihracatı 20 milyon lira gelir getirmekteyken ithal edilen ürünler bu miktarın yaklaşık dört katı maliyete sebep olmaktadır. Pamuk ziraatının güçlendirilerek sanayisinin geliştirilmesi gerekmektedir. 1931 Ziraat Kongresi'nde pamuk ile ilgili yapılan görüşmelerin sonucunda alınan kararlar şunlardır:

- Pamuk ziraatında kullanılmak üzere düşük faiz ve uzun vadeli kredi sağlanması,
- Pamukların iç tüketimde kullanılmasını sağlayacak kuruluşların oluşturulması,
- Türkiye'ye pamuklu dokuma satan ülkelere ham pamuk almalarının şart koşulması,
- Çiftçilerin tarımsal makinelere ulaşımının kolaylaştırılması,

⁸¹ Rozaliyev, a.g.e., s. 35.

⁸² Rozaliyev, a.g.e., s. 41.

⁸³ Vedat Nedim, Pamuk Sanayii, Pamuk Ziraatında İnkılap İstiyor I, *Kadro*, Cilt III, Sayı 30, 1934, s.16.

⁸⁴ Rozaliyev, a.g.e., s. 34.

⁸⁵ Samet Ağaoğlu, Mühassıs Pamuk İşçisi, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 29, 1941, s. 11.

⁸⁶ Nedim, a.g.m., s.17.

⁸⁷ İlhan Tekeli-Selim İlkin, 1929 İktisadi Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 568.

⁸⁸ Kuruç, a.g.e., s. 103.

⁸⁹ Kuruç, a.g.e., s. 179.

- Adana pamuk ıslah istasyonunun iyileştirilerek Aydın'a da bir pamuk istasyonunun kurulması,

Bu kararlar doğrultusunda pamuk üretiminin artırılması ve dokumacılığın geliştirilmesi istenmekteydi.⁹⁰ Türkiye'nin 1921-22 yılı toplam ithalatı içerisinde 121 milyon liranın 30,99 milyon lirası pamuk ipliği ve pamuklu ürünlere harcanmaktaydı.⁹¹ Türkiye, Sovyetler Birliği'nden 1932 yılında pamuklu ithalatını azaltmak ve ihtiyacını yerli üretimle karşılayabilmek için rapor istemiştir. Hazırlanan rapora göre ülkede üç kombina kurulması gerekmektedir.⁹²

İktisat Bakanı Mustafa Şeref Bey, 1932 yılında devletin sanayi kurma yolundaki girişimlerini anlattığı konuşmasında İsmet Paşa'nın gayretleriyle elde edilmiş olan krediler sayesinde pamuklu dokuma fabrikalarının teşkil edilmesinin kararlaştırıldığını belirtmiştir. Bunlardan bir tanesi bez, bir tanesi de dokuma fabrikası olarak planlanmıştır. Bunun üzerine söz alan İstanbul Vekili Hasan Vasıf Bey, ülkede yetiştirilen pamuğun kalitesiz olduğunu ve sadece kaput bezi yapılabildiğini, zirai anlamda pamuk tohumları ıslah edilmediği takdirde devletin itibar kaybına uğrayacağını belirtmekteydi.⁹³ Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na göre kurulan Sümerbank'a 1936 yılında verilmiş olan işlere göre Malatya Bez ve İplik Fabrikası son aşamaya gelmişti. Kayseri Pamuklu Fabrikası, Bakırköy Bez Fabrikası, Nazilli Basma ve Ereğli Bez Fabrikası ise işlemekteydi.⁹⁴

Pamuklu dokuma alanında kurulan fabrikaların nasıl daha etkin hale getirileceği, uygulamaya geçerken hangi yolun seçileceği o dönemin tartışma konularından birisiydi. Liberal anlayışa göre tohum istasyonlarında standart hale getirilen tohumlar köylülere dağıtılmalı ve pamuk ziraatının aşamaları üreticinin elinde olmalıydı. Devletçi anlayışa göre ise tohumdan itibaren bütün aşamalar düzenlenerek bir teşkilata bağlanmalıydı.⁹⁵ Kadrocular, zor olsa da devletçi anlayışı tercih etmekteydi. Sanayi ve ihracatın gelişebilmesi için bütüncül bir anlayışı kaçınılmaz görmekteydiler. Kadrocular, ziraatını köylü için kârlı bir alana dönüştürmek ve pamuk sanayisine ucuz ham madde sağlayabilmek için teşkilat kurulmasını kaçınılmaz görmekteydi. Kadrocular, toprağın bilinçli bir şekilde kullanımını görev olarak kabul etmekte ve bu konudaki sorumluluğu da devlete yüklemekteydi.

Celal Bayar ise 1933 yılında yaptığı bir açıklamada başka ülkelerde çalışma imkânı bulamayan sermaye gruplarının pamuk sanayisinde yatırım yapmak istediklerini ancak büyük bedeller ödeyen Türklerin yerine bir başka grup ya da kişileri koymayı düşünmediklerini belirtmişti.⁹⁶

Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan faydalanan pamuklu dokuma fabrikalarının ham madde olarak ithal ettikleri pamuk iplikleri için vergi muafiyeti de getirilmişti.⁹⁷ Türkiye, 1934 yılında pamuklu iplik ve dokuma ihtiyacının %7'sini kendisi üretmekte kalanını ise ithal etmekteydi⁹⁸. Pamuk, dokumacılık alanında olduğu gibi gıda alanında da önemli bir ticaret ürünüdür. Türkiye'de senelik 65-70 bin ton pamuk çekirdeğinden yaklaşık 6-7 bin ton yağ üretilmekteydi. Türkiye'de o yıllarda pamuk çekirdeğinden yağ üreten 6 adet fabrika da

⁹⁰ İhtisas Raporları 1931 Birinci Ziraat Kongresi, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, C. I, Ankara 1931, s. 698-699.

⁹¹ Eldem, a.g.e., s. 139.

⁹² Tezel, a.g.e., 267.

⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4, Cilt 9, Birleşim 69, 23.06.1932, s. 274-290.

⁹⁴ Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK, Ankara 1972, s. 18.

⁹⁵ Vedat Nedim, Pamuk Sanayii, Pamuk Ziraatında İnkılâp İstiyor II, *Kadro*, Cilt III, Sayı 31, 1934, s.19.

⁹⁶ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2006, s.227.

⁹⁷ BCA (*Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi*), Kararlar Daire Başkanlığı 1928-, 030.18.01.02/65.42.17, 25.05.1936.

⁹⁸ Vedat Nedim, Pamuk Sanayii, Pamuk Ziraatında İnkılâp İstiyor I, *Kadro*, Cilt III, Sayı 30, 1934, s.16.

bulunmaktaydı. Bunlar İzmir'de Turyağ, Adana'da Gilodo, İskenderun'da Sihal, İzmir'de Gomel, Bayındır'da Pamukyağı ve Mersin'de Turyağ fabrikalarıdır.⁹⁹

4. Uluslararası Alanda Yürütülen Pamuk Politikaları ve Türkiye'ye Etkileri

I. Dünya Savaşı esnasında ABD, Dünya üretiminin %59-65'ini elde ederek hâkim bir rol oynamaktaydı. Ancak bu savaşla birlikte dünyada üretim %20-25 dolayında düşmüştü. 1922-1929 yıllarına kadar üretimde artışlar yaşanmıştır. Büyük Buhranla birlikte 1932-33 yılına kadar Sovyet Rusya hariç %11'lik bir üretim düşmesi yaşanmıştır.¹⁰⁰ 1932 yılı dünya pamuk üretimi yaklaşık olarak 5,500,000 tondur. Bu üretimin 3 milyon tonu Amerika, 200.000 tonu Güney Amerika, 400.000 tonu Çin, 900 bin tonu Hindistan, 179 bin tonu Mısır, 250 bin tonu Avustralya, 400 bin tonu Rusya, 12 bin tonu Fransa sömürgeleri ve 16 bin tonu da Türkiye tarafından gerçekleştirilmekteydi.¹⁰¹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ele alınan önemli alanlardan pamukçuluk büyük ölçüde devlet desteğine muhtaçtı. Pamuğun bütün aşamalarında standardizasyonu sağlamak ve iyileştirmeleri tamamlamak amacıyla devlet bütçesinden kaynak ayrılmaktaydı. Pamukçuluğun kendi haline bırakılması o yıllarda düşünülemezdi.¹⁰² Türkiye'de pamuk üretimi ve dokuma sanayisi alanında ülkelerin geri kalmışlığını ortadan kaldırmak amacıyla 12 Nisan 1930 tarihinde İsmet Paşa'nın önderliğinde bir iktisat programı hazırlandı. Bu programda pamuk ve dokuma sanayinin güçlendirilmesi ile ilgili tedbirler de mevcuttu. Finansman anlamında Sümerbank sanayici ve çiftçi için kaparo şeklinde borç ve avans vermekte aynı zamanda ticari bir görev yürütmekte, endüstri açısından kalkınma amacına hizmet etmekteydi. Ayrıca İsmet Paşa, Rus pamuğu hakkında araştırmalar yapan bir heyet ile birlikte bu ülkeye giderek pamuk alanları ve endüstrisini incelemiştir.¹⁰³

1930'lu yıllarda belli başlı ülkelerin uyguladıkları pamuk politikaları ise şöyleydi: Mısır, buhran ve akabinde sahip olduğu ihtiyat akçesi sayesinde borçlanmadan üreticilerine ve Ziraat Bankası'na avans verebilmişti. Mısır hükümeti büyük miktarlarda depoladığı pamuğu satmayarak fiyatları artırmaya ve bu sayede ürününü tekrar değerli bir konuma ulaştırmaya çalışmıştır. Bu süreçte Rusya ve Almanya gibi ülkeler takas ve kliring yöntemi ile Mısır'dan alım yapmaya çalışmış, Avusturya, Macaristan, İtalya, İspanya ve Japonya gibi ülkeler Amerika'ya olan bağımlılıklarını azaltmak istemiş ve Mısır ile pamuk ticaretlerini arttırmışlardır. Büyük Buhran her ne kadar ziraat ve sanayi alanlarında gerilemelere sebep olmuşsa da dünya genelinde pamuğa talep artmaktaydı. Türkiye bu yıllarda pamuk üretim ve ihracatında ideal bir konumda olmasa da kendisini geliştirme konusunda ciddi bir istek duyuyordu.¹⁰⁴

Dünya pamuk üretimi 1933 yılında tahmini olarak 25 milyon balyaya ulaşmıştı. Pamuk üretimi dünyanın dört bir tarafına yayılıp borsada bir gelir ürününe dönüşünce kontrol edilmesi de zorlaştı. 1933 yılında Roosevelt, Teksaslı bir çiftçiyi fidanlıklarını imha etmeye zorlayacaktı. Amerika'da geçinmekte zorlanan halk kıyafet değiştirme imkânını bulamazken, Rusya pamuk üretimi ve dokumacılıkta ileri kabul edilebilecek hamlelere girişiyordu. Ruslar, sulama bentleri inşa etmekte, şoseler, dokuma fabrikaları, tazyik makineleri ve pamuk tarlaları ile hem tarımda hem de sanayi de önemli bir kalkınma hamlesi işine girmişlerdi. Rus

⁹⁹ Selim Cavid, Mersin Turyağ Fabrikası, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 34, 1941, s. 6.

¹⁰⁰ BCA, MGM, 030.10.0.0/162.134.1, 31.12.1938.

¹⁰¹ Cumhuriyet, 1 Mart 1933, s. 4.

¹⁰² Bayö, a.g.m., s. 167.

¹⁰³ Zischka, a.g.e., s. 140-141.

¹⁰⁴ Kahire Elçiliği, Mısır Pamukları Hakkında Bir Görüş, *Pamuk ve Pamukçuluk Hakkında Raporlar, Ziraat Vekaleti Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Seri: 4, No:1, Ankara 1936, s. 189-191.*

pamuğunun üretilmesi ve dokunmasını ise kendi fidanlarını söken Amerikan sermayesi sağlamaktaydı.¹⁰⁵

1933 yılında Amerika'nın pamuk sanayisini temsil eden "Cotton Teistik İnstitute" ağır iş koşullarının düzeltilmesini amaç edinen bir iş kanununu Roosevelt'e sundular. 17 Temmuz 1933 tarihinde kabul edilen iş kanunu ile ilerleme ve gelişme bir teşkilata bağlanmış oldu. 4 Mart 1934 tarihinde İtalya hükümeti de kooperatif bağlamında benzer bir girişimde bulundu. Bu girişimlerin temelinde Japonya'nın pamuk ve dokumacılık alanında gösterdiği gelişim çok belirleyici olmuştu. Japonya haftada 146 saatlik çalışma koşulları ile bu öncü ülkeleri geride bırakmıştı. İtalya da Akdeniz'de elde etmiş olduğu Türkiye, Suriye, Rodos ve Arnavutluk gibi ihracat piyasalarını Japonya'ya kaybetmekteydi.¹⁰⁶ Pamuk 1934 yılına geldiğinde özellikle İngiltere ve Japonya arasında büyük bir ticaret savaşına dönüştü. Japonya, uzun yıllar boyunca İngiltere'nin boyunduruğu ve yönlendirmesinde yürüttüğü dokumacılık alanında bağımsız ve lider bir konuma gelmiş ve İngiltere'nin yerini alabilecek kadar ilerlemişti.¹⁰⁷

Türkiye, 1937 yılı itibarı ile pamuklu ürünler için yaklaşık olarak 25 milyon lira ödeme yapmaktaydı. Bu paranın korunabilmesi için I. Beş Yıllık Sanayi Planı oluşturulmuş ve Sümerbank kurulmuştu. Türkiye'de pamuk sanayisinin yaklaşık yarısı devlet tarafından işletilmekteydi. Bu girişim özel teşebbüsün alanını daraltmaktan ziyade ithalatı azaltarak, daha az borçlanarak ekonomik alanda bağımsız bir ülke konumunu sağlamayı amaçlamaktaydı. Böyle kapsamlı ve milli bir ekonomi politikası ile endüstrinin kurulması şarttı.¹⁰⁸ Devlet, pamuklu dokumaları serbest piyasaya yakın fiyatlarla satıyordu. Pamuk alım fiyatlarını ise düşürerek yüksek bir kâr elde ediyor ve bu sayede güçlü bir gelir kaynağına sahip oluyordu.¹⁰⁹

1938 yılına geldiğinde ABD, üretimini 4 milyon ton düzeyine getirmiş olsa da tüketimde büyük bir artış yaşanmamıştır. ABD'de gerçekleşen grevler sanayi kapasitesini daraltmıştı. Tüketici ülkelerin pamuk üretimine önem vererek ihtiyaçlarını kendi ülkelerinden temin etmeleri ticaretinin daralmasına sebep olmuştur.¹¹⁰

5. Pamuk Politikalarının Dokumacılık Üzerindeki Etkileri

Türkiye, 1920'li yıllarda pamuklu ürünler için yıllık 50 milyon liraya yakın ithalat yapmaktaydı. Bu ithalatı ortadan kaldırmak veya en aza indirebilmek amacıyla ülkede dokuma fabrikalarının kurulmasına karar verilmişti. Bu amaçla kurulan pamuk ıslah istasyonları pamuk üretiminde kaliteyi arttırmaya ve standardizasyonu sağlamaya yönelik çalışmaktaydı. Hükümet bu amaçla üç büyük dokuma fabrikası kurmaya karar vermişti. Ancak bu dokuma fabrikalarının kurulması ithalat sorununu tek başına çözmüyordu. Hükümet tarafından işletilecek olan fabrikaların ihtiyaç duyduğu pamukların tamamının kısa sürede ülke içerisinden sağlanması mümkün değildi. Fabrikaların faaliyetlerinin kesilmemesi için ithalat yapılması kaçınılmazdı.¹¹¹ 1930'lu yıllarda uygulanan pamuk politikası ülkede kaliteli pamuk ekimini yaygınlaştırmak ve nitelikte birlikte niceliği de artırmaktı. Dokuma fabrikalarının ihtiyaçlarını bütünüyle karşılamak ve ithalata harcanan parayı koruyabilmektir.¹¹²

Cumhuriyet devrinde alınan tedbirlerle 1929 yılında yaklaşık 60 milyon lirayı bulan dokuma ve pamuk ipliği ithalatı 1930 yılında 32 milyona, 1938 yılında ise 22 milyona

¹⁰⁵ Zischka, a.g.e., s. 68.

¹⁰⁶ Zischka, a.g.e., s. 113.

¹⁰⁷ Zischka, a.g.e., s. 86.

¹⁰⁸ Zischka, a.g.e., s. 143.

¹⁰⁹ Boratav, a.g.e., s. 293.

¹¹⁰ BCA, MGM, 030.10.0/162.134.1, 31.12.1938.

¹¹¹ Prf. Clark, Türkiye Pamuklarının Islahı, *Pamuk ve Pamukçuluk Hakkında Raporlar, Ziraat Vekaleti Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Seri: 4, No:1, Ankara 1936, s. 41.*

¹¹² Bayö, a.g.m., s. 131.

gerilemişti. Hükümet ayrıca 688 sayılı kanunla genel bütçe ödenekleri ile idare olunan daireleri ithal mallara göre %10'a kadar pahalı olsa bile yerli elbiselik kumaşları almaya mecbur tutmuştur.¹¹³

1930'lu yıllarda ekonomik alanda en çok konuşulan konulardan birisi de ülkede ziraata mı yoksa sanayiye mi ağırlık verilmesi gerektiği idi. İktisat Bakanı Celal Bayar bu konulara değindiği konuşmasında iki alanda da kendisine yeten bir ülke olmayı hedeflediklerini ifade etmektedir. Bu doğrultuda en çok gerçekleştirilmek istenen hedef ülkede pamuklu dokuma sanayisinin kurulup geliştirilebilmesidir. Türkiye, bu planını gerçekleştirebilmek amacıyla hem teknik hem de maddi destek aldığı Rusya ile birlikte hareket etmekteydi.¹¹⁴ İktisat Bakanı Celal Bayar, Hereke Fabrika Müdürü Reşat Bey'in maliyet fiyatları üzerinde yaptığı açıklamaları dinledikten sonra yaptığı açıklamada ülkede bir sanayi hareketi meydana getirmeye çalıştıklarını, amaçlarının ihtiyaçları içeriden karşılamak, devlet ve halkça kazanmak olduğunu belirtmekteydi.¹¹⁵

Pamuk, dokumacılık için gerekli olan ham maddeyi temin etmek açısından stratejik bir üründü. 1930'lu yıllarda dünya piyasalarında sıkıntılar yaşanmakta iken Adana özelinde Türkiye'nin de birtakım sorunları bulunmaktaydı. Bu sorunların başında ihracat tüccarlarının az olması gelmekteydi. Özellikle Adana piyasasının güvencesiz olmasından rahatsız olup sermayesini çeken İstikbal Pamuk Şirketi, Şinasizadeler ve Belçika Şirketi pamuk ticaretini bırakmıştı. Bu durumun sonucunda Şaşati adındaki bir şirket ve birkaç küçük şirket piyasada tamamen hakimiyet kurdular. Bu sınırlı tüccarların elinde kalan üreticiler ürünlerini ederinin altında satmak durumunda kalmışlardı.¹¹⁶

Amerika ve Mısır gibi pamuk üreticisi ülkeler bu ürün sayesinde önemli ölçüde kalkınmışlardı. Türkiye'nin 1930'lu yıllardaki üretimi 150-200.000 balya arasında değişmekteydi. Dünya üretiminin 22 milyon balya olduğu düşünülürse Türkiye'nin üretimi oldukça sınırlı kalmaktaydı. Bu üretimin %76'sı Adana'dan, %19,5'i İzmir ve bölgesinden geri kalanı ise Geyve, Akhisar, Elâzığ ve Iğdır bölgesinden yetişmekteydi.¹¹⁷

Devlet, sanayi alanında geçici olarak yer almak istediği için 3 Haziran 1933 tarihinde 2262 sayılı kanunla Sümerbank'ı kurmuştu. Bu kanuna göre yeni kurulacak olan fabrikaların sorumluluğu bu kuruma verilmişti¹¹⁸. Kuruluş kanununun gerekçesine göre Sümerbank sanayi programlarının gerçekleştirilmesinde iş adamlarıyla iş birliği yaparak bu işletmeleri bir süre sonra devredecekti¹¹⁹.

Türkiye'de dokuma sanayinin geliştirilmesi öncelikli hedeflerden birisiydi. İthalatı azaltacak olan bu girişim pamuk işinin hem nitelik hem de nicelik açısından geliştirilmesini gerektiriyordu. Bu doğrultuda 2582 sayılı Kanunla Merinos koyunları yetiştirilmesi ve ıslah edilmiş pamuk tohumlarının üretilmesi desteklenmeye çalışılmıştı.¹²⁰

1932 yılında Anadolu'da kurulacak olan pamuklu kumaş fabrikalarının yerini belirlemek üzere Prof. Orloff başkanlığında bir heyet Türkiye'ye gelerek incelemelerde bulunmuşlar ve bu fabrikaların projelerini hazırlamışlardır. Orloff'un ifadesine göre Anadolu'da halk bu heyeti büyük bir ilgi ile karşılamış ve açılacak olan fabrikalar adına heyecanlanmışlardır. Hükümet tarafından açılacak olan fabrikalarda kaput bezi, renkli dokumalar ve basmalar

¹¹³ Turgay, a.g.e., s. 97-98.

¹¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4, Cilt 15, Birleşim 53, 18.05.1933, s. 171.

¹¹⁵ Cumhuriyet, 4 Mayıs 1933, s. 1.

¹¹⁶ İhtisas Raporları 1931 Birinci Ziraat Kongresi, s. 682.

¹¹⁷ A.g.e., s. 693.

¹¹⁸ Resmî Gazete, Sayı 2424, 11 Haziran 1933, s. 2676.

¹¹⁹ Tezel, e.g.e., s. 222.

¹²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4, Cilt 23, Birleşim 78, 05.07.1934, s. 448-449.

üretilecektir. Ancak bunların üretilmesi için yerli pamuk yerine daha verimli ve kaliteli olan Amerikan pamuğu tercih edilmeliydi. Bu şartlarda bu fabrikaların yapacağı üretimlerle mevcut ihtiyacı da karşılamak mümkündü.¹²¹

Türk ve Rus heyetleri arasında yapılan Moskova buluşmasında Rusların hazırlamış olduğu projeler Türkiye'ye teslim edilmiş ve protokol imzalanmıştır. Zolotayef'e göre Kayseri'de kurulacak olan fabrikalar yıllık 30 milyon metreden fazla dokuma sağlayacaktır. Ayrıca teknik işleri yapacak olan amele ve uzmanlar yetiştirmek gerekmektedir.¹²²

M. Zolotayef, Kayseri fabrikasının teslim tarihi ile montaj tarihi hakkında Sümerbank ile görüşmek için Türkiye'ye gelmiş ve konuyu detaylandırarak teknik açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre inşa edilmekte olan fabrika binaları bir iplikhane, bir dokuma fabrikası ve bir de boyahane olmak üzere üç kısımdan oluşmaktaydı. 30.500.000 metre pamuklu kumaş üretileceği tahmin edilmekteydi.¹²³

Birinci Beş Yıllık Sanayi planı uygulamaya geçirildiğinde öncelikli olarak hedeflenen ülkedeki hammaddeleri işleyecek bir sanayinin kurulmasıydı. Bu alanların başında pamuğun başı çektiği dokuma endüstrisi gelmekteydi. Sümerbank önderliğinde kurulmuş veya işletilen pamuk dokuma tesislerinin yanında özel pamuk dokuma fabrikaları da önemli ölçüde üretim yapabilmekteydi. Şark Sanayi, Pamuklu Mensucat, Erceyiş, Çukurova, Veliç ve Yedikule gibi birçok özel işletme de üretime katkıda bulunmaktaydı.¹²⁴

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de pamuklu sanayi dört fabrikada toplanmıştı. Bunlar Bakırköy Bez fabrikası, Kayseri, Ereğli ve Nazilli fabrikalarıdır. Nazilli'de iplik fabrikası, Dokuma fabrikası ve Basma fabrikasında oluşan kombinanın ana maddesi pamuktur. 19 Ekim 1937 tarihinde kurulan bu kombina sayesinde pamuk yetiştiriciliği önemli bir gelişme sürecine girmiştir.¹²⁵ Bu kombina büyüklük açısından Türkiye'de ikinciydi. Böylece Türkiye Cumhuriyeti ekonomik bağımsızlığa giden yolda daha rahat yol alabilmiş ve on yıl içerisinde dokuma alanında kendine büyük ölçüde yeterli bir ülke haline gelebilmiştir.¹²⁶

Sonuç

Osmanlı zamanında pamuk hammadde olarak ihraç edilmekte ve büyük miktarda dokunmuş ürün ithal edilmekteydi. Dokumacılık alanında Osmanlı'dan askeri ihtiyaçlar için kurulmuş birkaç fabrika kalmıştı. Cumhuriyetle birlikte pamuk ziraatı ve dokumacılık alanında yapılan girişimle önemli bir yol alınmıştır. Pamuk, sanayinin önemli bir maddesi olması ve her yerde yetiştirilememesi sebebiyle stratejik bir üründür. Uluslararası ticarete önemli olan bu ürün uzun yıllar boyunca sömürgeci ülkeler tarafından kontrol altında tutulmaya çalışıldı. Osmanlı Devleti, bu ürünü yetiştiriyor olsa da bu konuda sistemli bir politikası bulunmuyordu. Osmanlı'yı bir sömürge olarak gören Avrupalı devletler İzmir ve Adana gibi pamuk yetiştirilmeye uygun yerleri incelemiş ve mevcut potansiyellerini kendi çıkarları açısından değerlendirmişlerdir. Osmanlı'nın son yıllarında pamuk ticareti artmıştı. Ancak pamuk fiyatlarını yabancı alıcılar belirliyor ve zaman zaman Osmanlı üreticilerini sıkıntıya düşürüyorlardı.

Pamuk üretimi Amerika ve Mısır gibi ülkelerde oldukça profesyonel bir şekilde gerçekleşmekteyken Osmanlı Devleti bu alanı çok fazla geliştirmemiş ve sadece coğrafyanın verdiği ile yetinmiştir. Bu tarımsal ürünün ihracatı ve işlenerek katma değerinin artırılması

¹²¹ Milliyet, 2 Ekim 1932, s. 6.

¹²² Cumhuriyet, 6 Haziran 1933, s. 3.

¹²³ Cumhuriyet, 4 Mayıs 1934, s. 5.

¹²⁴ Turgay, a.g.e., s. 104.

¹²⁵ Selim Cavid, Nazilli Kombinasi, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 21, 1940, s. 3.

¹²⁶ Rozaliyev, a.g.e., s.183.

Cumhuriyet yöneticilerinin en önemli önceliği olmuştur. Ancak bu politika kendi içerisinde birçok etkenin bir araya getirilmesine de bağlıdır. 1930'lu yıllarda pamuklu bez büyük ölçüde ithalatla sağlanmaktaydı. Bu sebeple ithal ikamesi ekonomi politikalarının temelini yerleştirdi. Pamuk sanayisinin geliştirilmesi ve bu konuda tamamlayıcı bir ekonomi anlayışının ortaya konması Cumhuriyet yönetimi ile mümkün olmuştur. Türkiye'nin pamuk ve pamuklu eşyalara ödediği paralar yıllar içerisinde üretimin artırılmasına bağlı olarak azalsa da yine de devam etmiştir.

Cumhuriyetle birlikte bağımsız iktisat politikalarının uygulanmaya başlaması üzerine devlet pamuk ile de ilgilenmeye başladı. Ancak ilk zamanlarda devletin önceliği fiyat ve alıcılar konusunda pamuk üreticileri için güvelli bir zemin yaratabilmektir. Özellikle 1930'lu yıllar sanayi için planların yapılmasıyla beraber dokuma sanayisi ön plana geçmeye başlamıştı. Pamuk yetiştirmekle beraber dokuma alanında ithalata bağımlı olan bir ülkenin kalkınması düşünülemezdi. Bu noktada karşılaşılan sorun yerli tohumlardan üretilen pamuğun dokumaya elverişli olmamasıydı. Amerika'dan tohum getirilerek ıslah işine girilmesi kaçınılmazdı. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e pamuk meselesi sırasıyla ticaret, ziraat ve sanayi açılarından güncelliğini koruyan bir alandı. Ancak aynı anda bu üç açıdan bakan bütüncül bir bakış açısı pamukçuluğun ihtiyaç duyduğu bir durumdu. 1927 yılında Pamuklu iplik ve dokuma için yapılan ithalat yaklaşık olarak 50 milyon lira iken 1932 yılında bu miktar 20 milyon liraya inmişti. I. Sanayi Planı'na göre ise beş fabrika ile halkın giyinme ihtiyaçlarının %80'i karşılanacak ve bu alanda yapılan ithalatın daha da azalmasıyla ülke sermayesi korunmuş olacaktır.

Kaynakça

1. Arşivler

- BCA, KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI 1928 – [030.18.01.02/5.41.10], 25.08.1929.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/39.63.13], 12.09.1933.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/41.92.5], 30.12.1933.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/42.6.1], 04.02.1934.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/45.39.17], 02.06.1934.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/51.3.16], 15.01.1935.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/58.74.16], 25.09.1935.
BCA, KDB 1928 – [030.18.01.02/65.42.17], 25.05.1936.
BCA, MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ – [030.10.0.0/13.76.3], 16.10.1936.
BCA, MGM – [030.10.0.0/185.276.8], 30.11.1936.
BCA, MGM – [030.10.0.0/185.276.9], 18.02.1937.
BCA, MGM – [030.10.0.0/168.166.10], 21.10.1938.
BCA, MGM – [030.10.0.0/162.135.4], 21.10.1938.
BCA, MGM – [030.10.0.0/71.468.3], 28.12.1938.
BCA, MGM – [030.10.0.0/162.134.1], 31.12.1938.

2. Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi, Sayı 102, 1942.

Ayın Tarihi, Sayı, 102, 1942.

Ayın Tarihi, Sayı 157, 1946.

Ayın Tarihi, Sayı, 132, 1944.

Ayın Tarihi, Sayı, 169, 1947.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1939 ve 1939 Birincikânun aylığı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1940.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1940 ve 1940 Birincikânun aylığı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1941.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1941 ve 1941 Birincikânun aylığı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1942.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1942 ve 1942 Birincikânun aylığı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1943.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1943 ve 1943 Birincikânun aylığı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara 1944.

Harici Ticaret Yıllık İstatistik 1944 ve 1944 Aralık aylığı, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Maddeler ve Memleketler itibarile İthalat ve İhracat, Kısım 1, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara 1945.

İhtisas Raporları 1931 Birinci Ziraat Kongresi, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, C. I, Ankara 1931.

İstatistik Göstergeler, 1923-2011, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara 2012.

Resmî Gazete, Sayı 83, 25.01.1925, s. 1-2.

Resmî Gazete, Sayı 2424, 11.06.1933, s. 2676.

Resmî Gazete, Sayı 3630, 14.06.1937, s. 8287-8289.

Tarım İstatistikleri 1928-36, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 93, Mehmet İhsan Matbaası, Ankara 1937.

Türkiye Harici Ticaret Resmi İstatistiklerine Nazaran Tahlil ve Mukayese Raporu 1930-38, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Yazan: Şevket Kaya, Neşriyat No: 153, Tetkikler Serisi No: 78, Güneş Matbaası, İstanbul 1940.

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış, (1938) Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Yayını, Devlet Basımevi, İstanbul.

1937-1938 İhracat Mevsiminde Dış Ticaretimizin ve İhracat Maddelerimizin Vaziyeti Hakkında Rapor, İktisat Vekaleti Türkofis, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1938.

1938-1939 İhracat Mevsiminde Dış Ticaretimizin ve İhracat Maddelerimizin Vaziyeti Hakkında Rapor, İktisat Vekaleti Türkofis, Zerbamat Basımevi, Ankara 1939.

Tutanak Dergisi, Dönem:8, Cilt:8, Toplantı:2, (19.12.1947).

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 2, Cilt 12, Birleşim 34, 08.01.1925, s. 59.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4, Cilt 9, Birleşim 69, 23.06.1932, s. 274-290.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4, Cilt 15, Birleşim 53, 18.05.1933, s. 171.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4, Cilt 23, Birleşim 78, 05.07.1934, s. 448-449.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 8, Birleşim 32, 27.01.1936, s. 153-154.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 19, Birleşim 71, 04.06.1937, s. 73.

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 25, Birleşim 64, 23.05.1938, s. 130.

3. Süreli Yayınlar

Akşam, 1 Ocak 1939.

Cumhuriyet, 1 Mart 1933.

Cumhuriyet, 6 Haziran 1933.

Cumhuriyet, 16 Temmuz 1933.

Cumhuriyet, 23 Mart 1934.

Cumhuriyet, 4 Mayıs 1934.

Milliyet, 2 Ekim 1932.

4. Kitaplar

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- AYKUT, Selim Sabit, *İktisadi ve İçtimai Türkiye*, Ankara 1944.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara 2006.
- ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, TTK Yayınları, Ankara 1994.
- GÜRAN, Tefvik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.
- ISSAWÍ, Charles, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, The University of Chicago Press, United States, 1980.
- İNAN, Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK, Ankara 1972.
- KAYA Şevket, *Türkiye Harici Ticaret 1930-38*, İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul 1941.
- KEPENEK, Yakup-Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul 2001.
- KURUÇ, Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, Cilt 1*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1988.
- , *Mustafa Kemal Dönemi'nde Ekonomi*, İstanbul Bilgi Ün. Yay., İstanbul 2012.
- KÜÇÜKERMEN, Önder, *Türk Giyim Sanayii Tarihindeki Ünlü Fabrika "Feshane" Defterdar Fabrikası*, Sümerbank Yayınları, İstanbul 1988,
- NEBİOĞLU, Osman, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986.
- NOVİÇEV, A. D., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Çev.: Nabi Dinçer, Onur Yayınları, Ankara 1979.
- OWEN, Roger-PAMUK, Şevket, *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, Çev.: Ayşe Edirne, İstanbul 2002.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir Haberler, Belgeler, Yorumlar*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara 1997.
- PAMUK, Şevket, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme*, İktisat Politikaları ve Büyüme, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- QUATAERT, Donald, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Çev.: Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- RATHMANN, Lothar, *Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Çev.: Ragıp Zarakolu, Belge Yayınları, İstanbul 2001.
- ROZALİYEV, Y. N., *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, Çev.: Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1978.
- SİLİER, Oya, *Türkiye'de Tarımsal Yapının Gelişimi*, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul 1981.

- TEKELİ, İlhan-Selim İlkin, 1929 *Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009.
- TEZEL, Yahya Sezai., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.
- THORNBURG, Max. Weston, *Türkiye Nasıl Yükselir*, Çev.: Semih Yazıcıoğlu, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1949.
- TURGAY, Necati, *Türkiye'de Pamuk*, Yüksek Ziraat Enstitüsü Basımevi, Ankara 1947.
- VELAY, A. du, *Türkiye Maliye Tarihi*, Ankara 1978.
- ZİSCHKA, Antoine, *Pamuk İçin Gizli Harp*, Çev.: Hasan Erdinç, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, 1937.

5. Makaleler

- AĞAOĞLU, Samet, Mütihazsıs Pamuk İşçisi, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 29, 1941, s. 11.
- BAYÖ, Jorj, Ege, Sakarya ve Adana Pamukçuluğuna Ait Etüt, *Pamuk ve Pamukçuluk Hakkında Raporlar, Ziraat Vekaleti Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Seri: 4, No:1, Ankara 1936.*
- CAVİD, Selim (1940), Nazilli Kombinasi, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 21, s. 3.
- , (1941), Mersin Turyağ Fabrikası, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 34, s. 6.
- DOĞUKAN, Suphi Rıza (1941), Türkiye'de Pamuk I, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 29, s. 12.
- , (1941), Türkiye'de Pamuk II, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 30, s. 8.
- , (1941), Türkiye'de Pamuk III, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 31, s. 11.
- , (1941), Türkiye'de Pamuk IV, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 33, s. 13.
- İNALCIK, Halil, Osmanlı Pamuk Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1970-1980 Özel Sayısı, 1988.
- KAHİRE ELÇİLİĞİ, Mısır Pamukları Hakkında Bir Görüş, *Pamuk ve Pamukçuluk Hakkında Raporlar, Ziraat Vekaleti Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Seri: 4, No:1, Ankara 1936.*
- KLARK Prf., Türkiye Pamuklarının Islahı, *Pamuk ve Pamukçuluk Hakkında Raporlar, Ziraat Vekaleti Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Seri: 4, No:1, Ankara 1936.*
- , Malatya ve Elaziz Vilayetlerinde Pamuk Yetiştirilmesi İmkânları, *Pamuk ve Pamukçuluk Hakkında Raporlar, Ziraat Vekaleti Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Seri: 4, No:1, Ankara 1936.*
- NEDİM, Vedat, (1934) Pamuk Sanayii, Pamuk Ziraatında İnkılâp İstiyor I, *Kadro*, Cilt III, Sayı 30, s.30.
- , (1934) Pamuk Sanayii, Pamuk Ziraatında İnkılâp İstiyor II, *Kadro*, Cilt III, Sayı 31, s.19.
- SARIKOYUNCU, Ali-Mehmet Kayıran, Atatürk, Cumhuriyet ve Türk Tarım Politikası ve Sonuçları, *ERDEM*, Cilt 11, Sayı 31, Ankara 1999.
- TAHSİN, Sait, (1933), *Dönüm*, Sayı 14, s. 8-9.

TUFAN, Aslan, (1940), Beyaz Altun, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 20, s. 1.

—————,(1940), Pamuk ve Ege Çiftçisi, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 21, s. 1.

YAZMAN, Ekrem, (1940), Nazilli Pamuk İstasyonu, *İktisadi Yürüyüş*, Sayı 21, s. 5.

YURTOĞLU, Nadir, Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de Pamuk Yetiştiriciliği ve Pamuk Politikası (1923-1938), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2020, Cilt 39, Sayı 68, s. 537.

**HISTORY
STUDIES**
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

869

13 / 3

Summary

Purpose: In this study, cotton and weaving policies of Atatürk period are examined. Based on the Atatürk period, economic initiatives in cotton production, export and weaving in Turkey are discussed. Reducing imports in this area and bringing income to the country by increasing raw cotton exports at the same time was a complementary situation in terms of the agricultural policies of the period. The Republic administration, which inherited a dependent and collapsed economic legacy from the Ottoman Empire, required both the production and processing of this product, which caused a large amount of imports. Cotton policies formed in this period were determinant in weaving and development. It was inevitable for the Republican administration to reduce both imports and export cotton. These issues were thoroughly discussed at congresses. These policies realized in line with economic independence were tried to be detailed comparatively. In addition, the international position of the Republic of Turkey in the field of cotton and weaving was tried to be clarified. The relationship of the state with the private sector in the context of cotton and weaving is another aspect of the issue. The attempt of the Republican administration to increase the quality and standardization appears as a common feature of the agricultural policies of the period. The scientific support of the state to agriculture is another important dimension that needs to be revealed.

Methodology: While creating this study, the laws and regulations of the period were examined. Archive documents, periodicals, minutes, newspapers and research sources of the period were also used in the study. Using various sources, Turkey's position in cotton production and weaving has been comparatively discussed. Subsequently, quality and standardization studies carried out in these areas were given. In addition to these, the actions taken and laws enacted by the state in this field are presented. At the same time, Turkey and world production amounts were compared. The activities of the Cotton Affairs Organization, established by the state, have been detailed in this field. In this way, all parts were brought together and a systematic method was created.

Findings: Cotton and weaving is a strategic product for the Republic administration. For this reason, its development was inevitable. Cotton breeding stations were opened in the country. Students were sent abroad. In addition, experts were brought in from abroad. Fertile seeds were imported. Along with this, ginning looms and agricultural tools were also imported for weaving. Necessary laws were enacted to improve cotton production. The 1929 Depression had a negative impact on cotton exports. Cotton production, covering 33 provinces, was discussed in detail at the 1931 Agriculture Congress. In those years, the cotton policy was not yet fully formed. In his speech in 1923, Mustafa Kemal Atatürk stated that Adana alone could compete with Egypt in the field of cotton. In 1925, the Soviet Cotton Commission was invited to the country. By 1927, there were 11 textile factories in the country. Cotton growing was creating employment in both agriculture and industry. The economic understanding of the period was in the form of both cheap and profitable cotton. İsmet Pasha was trying to liberate the country economically by saving the shirt like bread. Although Turkey was not in an ideal position in cotton production and export in these years, it had a serious desire to improve itself. In 1932, with the report prepared for Turkey, the Soviet Union deemed it necessary to establish three combinations. By 1937, wages for cotton products had fallen by a third. Cotton growing was largely in need of state support. Resources allocated from the state budget were indispensable for development. It was a period when many countries around the world tried to get rid of addiction in cotton and textile products. Turkey was developing in cotton production and exports in these years. Approximately half of the cotton industry in Turkey was run by the state. Increasing production in terms of quality and quantity was the basis of the cotton policies implemented in the Atatürk Period. Thus, the foreign currency paid for woven products would remain within the country. One of the major difficulties in the cotton trade was the lack of sufficient export merchants. The Republic of Turkey has made great progress in the fields of cotton and textile.

Results and Discussion: Cotton was one of the most important agricultural export products of the Ottoman Empire since the 1900s. However, more than half of its imports consisted of cotton and wool textile products. This meant a current deficit door that sent cotton out as raw material and received it as processed. With the Republic, an important progress has been made with the initiatives in cotton agriculture and weaving. Cotton is a strategic product because it is an important item of the industry and cannot be grown everywhere. Even though the Ottoman State was growing this product, it did not have a systematic policy on this issue. Exporting this agricultural product and increasing its added value by processing has been the most important priority of the Republican administrators. In the 1930s, cotton cloth was mostly imported. It was inevitable to start the breeding business by bringing seeds from America. In the early days, the priority of the state was to create a reliable ground for cotton producers in terms of price and buyers. For this reason, import substitution has been placed at the basis of economic policies. The development of the cotton industry and the establishment of a complementary economy understanding in this regard was made possible by the Republic administration. It was unthinkable for a country to grow cotton and depend on imports in the field of weaving. From the Ottoman to the Republic, the cotton issue was an area that kept up to date in terms of trade, agriculture and industry, respectively.

